

Türkiye Ekonomisinin 2019 Krizi: Neo-liberalizm, Yapısal Reformlar, Yeni-Bağımlılık, vs.¹

Aykut Lenger, Ege Üniversitesi İİBF İktisat Bölümü,
e-posta: aykut.lenger@ege.edu.tr

Giriş

Türkiye ekonomisi, Ağustos 2018’de bir kez daha bir döviz kuru krizini deneyimlemiş bulunmaktadır. İzleyen dönemde ve belki de hâlâ, bunun bir kriz olup olmadığı konusundaki tartışmalar bir yana, ciddi ekonomik sıkıntıların baş gösterdiğine tanık olduk. Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin yaşadıkları krizler nitelik itibarıyla birbirinden farklılık gösteriyor. Son 20-30 yıllık dönemde, gelişmekte olan ülkelerde gözlenen finansal krizlerde *ani duruş* ve *geri dönme* kavramlarıyla açıklanan, uluslararası finansal sermayenin ülkeden kaçışı adeta finansal krizin bir alamet-i farikası haline gelmiş durumda. Yüzeysel bir bakış açısıyla, sıcak para olarak da adlandırılan, bu kısa vadeli sermaye çıkışları krizin tetikleyicisi olarak görülüyor. Oysa finansal bir kriz ile eşanlı olarak ortaya çıkan bu gelişmeyi, krizin nedeni değil, göstergesi olarak tanımlamak daha doğru bir yaklaşım olur. Bu ortak göstergeye ve diğer benzerliklere karşın, gelişmekte olan ülkelerin, krize yol açan sorunlarının da aslında farklılaşabileceğini anımsamak gerekiyor. Örneğin, bizim ekonomimizde inşaat sektörünün görece payının artırılması bu çerçevede görülebilir. Bu yazıda, olası farklılıkları da göz önünde bulundurarak, merkez-çevre ülkeler sınıflaması açısından (hâlâ ve belki de hep) bir çevre (yarı-çevre) ülkesi olarak, Türkiye ekonomisinin yaşadığı gelişmelerin dinamiklerini üzerinde durmaya çalışacağım.

Döviz Kuru Krizi, İktisadi Krize Dönüştü mü?

Bir iktisadi kriz, genel olarak iki çeyrek dönem (altı ay) üst üste Gayrisafi Milli Hasıla (GSMH)’da azalma olarak tanımlanır. 2018 son çeyrek GSMH verileri henüz açıklanmadığı için döviz kuru krizinin ekonomik krize dönme sürecinin başlayıp başlamadığını teknik olarak bilmiyoruz. Ancak, bu sıkıntılı dönemin bir ekonomik kriz olarak çeşitli toplum kesimleri tarafından çok derinden hissedildiğini de net olarak gözlüyoruz. Henüz ekonomik kriz olarak adlandıramadığımız bu dönemin, aslında teknik olarak bir kriz olarak tanımlanabilmesi belki de

mümkün. Çünkü 2016 yılında TÜİK tarafından GSMH serilerinin hesaplanma yönteminde bir değişikliğe gidilerek, eski serinin çok üstünde seyreden yeni GSMH verileri yayımlanmaya başlandı. Bu serilerde, imalat üretiminden çok, inşaat sektörünün payı ön plana çıkarıldı ve bu sektörün yatırımları farklı biçimde hesaplanmaya başlandı (Bakış, 2018). Bu tür yöntemsel yanlışlıklar nedeniyle, çok sayıda iktisatçı üretimden kopuk bir gösterge olan yeni GSMH serisinin güvenilir olmadığını ve kullanılmaması gerektiği düşünüyor (örneğin, Boratav, 2017). Güvenemediğimiz bir GSMH serisine bakarak döviz kuru krizinin, iktisadi krize dönüp dönmediğini saptamaya çalışmak yerine, bazı başka göstergeler bize yol gösterici olabilir. Örneğin, dış ticaret açığı Temmuz 2018’de azalma göstermiştir. Bu da üretimi için dışa bağımlı bir ekonomi olarak Türkiye’nin üretiminde bir azalmaya işaret etmektedir. Yani, yeni GSMH serisi ile düşük de olsa, büyüme gözlenen 2018 üçüncü üç aylık dönemde, belki de eski seri ile hesaplanmış olsaydı bir küçülme yaşamış olabileceğimiz, tümüyle spekülasyondan ibaret olsa da göz ardı edilmemelidir. Sanayi üretiminin aylık verilerine göre, ister eski, ister yeni seri ile olsun, sonuncu çeyrek dönem GSMH serisi henüz açıklanmamış olsa bile, çok büyük olasılıkla daralma kaydedecektir. Sanayi Üretim Endeksinin Aralık 2018’de % 9,8 azalmış olması (TÜİK, 2019) bu olasılığı güçlendirmektedir. Bu nedenle, aslında 2018’in son iki çeyrek döneminde bir ekonomik daralma yaşamış olmamız ve krizin bir ekonomik kriz olarak adlandırılması da belki de söz konusu olabilir. Ancak, şimdilik bu olasılığı bir kenara bırakarak, yaşanan gelişmeleri, henüz ekonomik krize dönüşmemiş bir döviz kuru krizi olarak adlandıralım.

Ağustos 2018’de yaşanan döviz kuru krizine, görünürde Rahip Brunson nedeniyle ABD ile gerilen ilişkilerin yol açtığı düşünülüyor. Dolayısıyla, Türkiye Ekonomisinin iç sorunlarından kaynaklı değil, dış kaynaklı bir kriz olduğu ileri sürülüyor. ABD Başkanı Trump yalnızca Türkiye ile değil, neredeyse dünyadaki her ülke ile bir gerginlik çıkarma konusunda özen gösterdiğine göre, diğer ülkelerde değil de, neden yalnızca Türkiye’de bu boyutta ekonomik bir sorun ortaya çıktığı sorusu yanıtlanmaya muhtaç. Görünürdeki Brunson krizi patlamaya hazır olan bombanın fitilini ateşlemiş olabilir. Brunson iade edilince metafordaki fitil ateşi sönmüş veya zayıflamış olabilir. Bu nedenle, hızla gelişen bir ekonomik krize dönüşmemiş de olabilir. Asıl olarak, bombanın neden patlamaya hazır hale geldiğini anlamak daha büyük önem taşıyor. Bu durumda, sönen fitili başka bir olumsuz gelişmenin ateşlemesi mümkündür. Başka bir deyişle, çok derin bir kriz tehlikesi henüz ortadan kaldırılmış değildir.

İktisatçılar, içinde bulunduğumuz krizin nedenlerini iktisadın farklı bakış açılarıyla değerlendirirler. Kimisi makroekonomik açıdan bakarak, para ve maliye politikalarını, kimisi uluslararası iktisadi ilişkileri, kimi de kalkınma

açısından bakarak ekonomik yapıyı değerlendirir. Bazı başka iktisatçılar da, nedene değil, sonuca odaklanarak krizin bölüşüm ilişkileri üzerindeki etkisini vurgular. Bu yaklaşımların her biri, dalgalanmayı bütün boyutlarıyla anlamamız için gerekli analizi sağlar. Ancak, en temelde yatan nedeni kavramak için tüm bu bakış açılarını ekonomik yapı ile ilişkilendiren analizlere odaklanmak gerekir.

Etkin Olmayan Para ve Maliye Politikaları

Kamu otoritesinin para ve maliye politikalarının etkin biçimde uygulaması durumunda ekonomik sorunlara karşı önemli kazanımlar elde edilmesi, en azından çözümünü için zaman kazanılması söz konusu olabilir. Ancak, özellikle son birkaç yıldır bu politikaların etkin biçimde uygulanması konusunda, fizik biliminin deyimleriyle, bazı sürtünmeler gözlenmektedir. Para politikası açısından bakıldığında, akla Merkez Bankasının para politikası araçları değil, Cumhurbaşkanının 2018'deki Londra ziyareti sırasında ekonomi yönetiminde ipleri ele alacağı şeklindeki demeci gelmektedir. Uluslararası sermaye çevrelerinin en önemli merkezlerinden birinde, faizlerin azaltılacağı şeklindeki demeç, Merkez Bankasının uygulayacağı tüm para politikası hedeflerini boşa çıkararak ve kısa vadeli sermayeyi ürküterek, döviz kurunda yükselişe neden olmuştu. Merkez Bankası da bir para politikası aracı olan faizi ekonominin gereklerine göre belirlemek yerine, en azından sabit tutma politikası nedeniyle para politikası etkin biçimde uygulanamadı.

Aslına bakılırsa, faiz konusunda gösterilen duyarlılık, boşuna değil. "Faiz neden midir, sonuç mudur?" tartışmasına fazlaca girmeden, faizin hem neden, hem sonuç olduğunu belirtelim. Çünkü faiz, iktisadi deyimlerle, endojen (içsel) bir değişkendir. Bir sonuç olarak, yüksek faiz bir ekonominin sağlıklı olmadığı, finansal kaynakların yetersiz olduğu, kamu ve/veya özel kesim açıklarının yüksek olduğu anlamına gelir. Ama göstergeyi sizin doğrudan idari kararlarla düşürmeniz ekonomiyi sağlığına kavuşturmaz, kendiliğinden düşmesi gerekir, ya da olması gereken düzeyde bir faizi, Merkez Bankasının belirlemesi gerekir. Bir neden olarak faiz, ekonomik büyümeyi yavaşlatır. Ekonomik bölüşüm ilişkilerini emekçi sınıflar aleyhine bozar. Ancak, bazı dönemlerde, ekonominin frenine basılması gerekir ki, o nedenle faiz, bir para politikası aracı olarak kullanılır. Gerektiği zamanda bir para politikası aracı olarak kullanılmazsa, yaşamakta olduğumuz ekonomik sorunlarla karşılaşılması kaçınılmaz olur. Entegre olduğumuz dünya ekonomisi tamamen faizsiz bir sisteme geçmeden, faizi bir silah olarak kullanmaktan vazgeçmek, ekonominin elini kolunu bağlamak demektir.

Peki, Merkez Bankası son derece yetkin kadrosu ile neden etkin bir para politikası uygulayamamıştır? Bu sorunun yanıtı, bankaya siyasi müdahaledir.

Hükümetin birinci önceliği uzun yıllardır yüksek büyüme performansı olarak belirlenmiş durumda. AKP hükümetlerinin ilk yıllarındaki yüksek büyüme performanslarının sürekli hale getirilmesi amaçlandı. Bu nedenle faiz politikası, ideolojik olarak faize karşı tutum tartışması bir yana, büyümeyi hızlandırma aracı olarak görüldü. Merkez Bankasına siyasi bir müdahale her zaman tek başına kötü olmayabilir. Ama yanlış müdahale kötüdür.

Maliye politikası açısından bakınca, referandum ve seçim yıllarının üst üste gelmesi nedeniyle hükümetin ekonomiyi genişletici (ve büyümeyi de hızlandırıcı) politikaları dikkat çekiyor (Boratav, 2018). Mali disiplin konusunda alarm vermemizi gerektiren bir durum henüz olmasa da, bazı harcama kalemlerinin Sayıştay denetiminden ve merkezi bütçe hesapları dışına çıkarılmasını anımsamak gerekir. Bu noktada, son dönemde gerçekleştirilen büyük kamu yatırımlarına da değinelim. Yani, kamu açığı, bizim hesaplarda gördüğümüzden çok daha fazla olabilir. Bunun piyasa üzerindeki etkilerini de hissediyor olabiliriz. Kısaca, maliye politikalarının popülizm temelinde biçimlendiğini, bunun da krizin tüm nedeni olmamakla birlikte, önemli nedenlerden biri olarak kolaylaştırıcı etkiye sahip olduğunu anımsayalım. Diğer yandan, çok büyük kamu yatırım projeleri “yap-ışlet-devret” modeliyle gerçekleştirildi. Üçüncü Köprü, bazı otoyollar gibi kamu yatırım projelerinin yanlış projelendirilmiş ve fiyatlandırılmış olması ve verilen hazine garantileri nedeniyle, mali disiplini bozucu etkisi olmasa da, bozulsaydı ortaya çıkaracağı ekonomik etkileri hissediyor olabiliriz. Verilen garantiler nedeniyle bu etkiler gelecekte daha da artabilir.

Popülizm Türkiye siyasi tarihinde hiç eksik olmadığına göre, daha önce değil de, neden şimdi krizle ilgilidir? Diğer gelişmelerle birlikte değerlendirildiğinde önemi ortaya çıkabilir. Brunson krizinin tetikleyici rolü, popülizm, faiz konusunda gösterilen direnç ve Merkez Bankasının silahını elinden almakla birleşince anlaşılabilir. Ancak, daha derinde yatan yapısal nedenler analiz edildiğinde bu tetikleyici rol, çok daha net anlaşılabilir.

Dünya ülkeleri arasında en yüksek hızlardan biri ile büyümekteyken, birden bire böyle bir krizle neden karşılaşmış olabiliriz? Önce kontrolümüz altında olmayan bazı gelişmelere dikkat çekelim: 2008 krizinden sonra merkez ülkelerdeki ekonomik durgunlukla mücadelede uygulanan düşük faiz politikası, bizimki gibi açıkları nedeniyle dış finansal kaynağa ihtiyaç duyan ülkelere yönelerek, bu ülkelerde ekonomiyi bir süre canlandırdı. Merkez ülkelerin durgunluktan yavaş yavaş çıkması ve bu nedenle arttırılan faiz oranları nedeniyle, sermaye akışlarının yönü tersine döndü. Bu nedenle döviz kuru üzerinde arttırıcı etkisi oldu.

Peki, neden uluslararası finansal sermayenin akışkanlığı bizim ekonomimiz üzerinde olumsuz etkilerde bulunuyor da, başka ekonomiler üzerinde bu denli yıkıcı etkide bulunmuyor? Bazı görüşler üretmekten çok, tüketme eğilimine sahip toplumlarda, ister kamu, ister özel kesimde bu tür açıkların kaçınılmazlığına işaret ediyor. Doğu toplumlarının Batının üretim kalıpları yerine, tüketim kalıplarını taklit etmeleri şeklinde eleştirileri de, bu eğilimi ile ilgili olarak görülebilir. Aslında, yaşanan her krizi açıklama gücüne sahip olabilecek bu sihirli karşılaştırma, üretimden çok tüketme isteği, her toplumda gözlenebilir. Ancak, üretim ve tüketim dengesizliği üretme kapasitesi ve yeteneği yeterli olmayan bizimki gibi toplumlarda daha yaygın ve ciddi bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Araştırma-Geliştirme, yenilikler, teknolojik gelişme gibi üretim kalıplarına eşlik eden demokrasi ve özgürlüklerin de bu noktada altını çizmek gerekiyor.

Bu açıdan değerlendirildiğinde, krizin nedeni sorusuna kısa yoldan yanıt vermeye kalkışınca, “açık verdiğimiz için” yanıtı en temeldeki nedene işaret ediyor. 2018 döviz krizini de bu kapsamda değerlendirmek mümkün: üretimden çok tüketme eğilimi ve bunun ortaya çıkardığı açıklar. Kamu kesimi, önceki krizlerin aksine, bu krizde daha masum bir rolde bulunuyor. Bu açıklarda kamu kesiminin payı, başka bir deyişle, kamu borçları ekonomideki toplam borçlarda daha az iken, özel sektörün payının çok ciddi boyutlarda olduğu biliniyor. O halde özel sektörün bu kadar borçlanmasına neden olan itici güçler krizin önemli dinamiklerinden sayılabilir.

Kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı giderek azaldığına göre devlet, liberal okul temsilcilerinin bu konuda suçlayacakları bir aktör olamaz. Ancak, bu kez devleti “gerekli yapısal reformları” yapmadığı için suçlama yoluna gittikleri biliniyor. Yapısal reform kavramı ile açık üreten mekanizmaların ortadan kaldırılması öneriliyor. Ancak, daha belirgin reçeteler şu şekilde sunuluyor: etkin olmayan kamu üretimi, ekonomiye müdahale ve kamu düzenlemelerinin azaltılması, kısaca kamu kesiminin ekonomideki tüm ağırlığının azaltılması, özelleştirmeler, vb. Bu yapısal reform sözünü yaklaşık 20-30 yıldır işitiyoruz. Yapısal reformların özelleştirme ayağı büyük ölçüde tamamlandığı halde, sorunların çözülmediğini de görüyoruz. Çünkü kamu kesimi açığı, özelleştirmeler ve mali disiplin sayesinde özel sektöre aktarıldığından, başka bir açık türü olan cari açık sorunu olarak kendini gösteriyor. O halde kamu kesimi tek başına bir ekonomideki açıkların sorumlusu değilmiş. Bu kez de cari açığı azaltacak yapısal reformların yapılmadığı şeklindeki eleştirilerin ardı arkası kesilmiyor. Yaklaşık 10-15 yıldır da “yapısal reformlar yapılmadığı için” ekonomimizin cari açık verdiği eleştirilerini işitiyoruz. Acaba bu yapısal reformlar, liberal okulun öngördüğü bir iktisadi ilişkiler örgüsünde gerçekten yapılabilir mi? Böylece, açık vermeyen bir ekonomiye dönüşmek mümkün olabilir mi? Bu sorulara yanıt verebilmek için,

geniş bir tarihsel/ekonomik ilişkiler perspektifi çerçevesi çizmek gerekebilir. Bu, Türkiye ekonomisinin yaşadığı kriz(ler)i sağlıklı bir şekilde çözümleyebilmek için çok kullanışlı olabilir. Gelişmiş Batı Ülkelerinin bakış açısından üretilmiş egemen iktisadi anlayış yerine, Latin Amerika Yapısal Okulunun temsilcilerinin bizimki gibi ülke ekonomileri için geliştirdiği bakış açısı, başka bir deyişle *Bağımlılık* kuramı bu anlamda yol gösterici olabilir.

Bağımlılık Kuramı

1960'larda modernleşme kuramına önemli bir tepki olarak ortaya çıkan ve Raul Prebisch (1950, 1981) gibi Latin Amerikalı öncülerinin yanı sıra, Latin Amerikalı olmayan Andre Gunder Frank (1966), Hans Singer (1950, 1953), Samir Amin (1974) gibi temsilcileri de bulunan bir akım olarak *Bağımlılık Okulunda*, uluslararası işbölümünü merkez ülkeler ve buna bağlı çevre ülkeler ayrışmasında belirleyerek, çevre ülkelerin gelişmesinin sınırları olduğu şeklindeki görüş, temel eksenini oluşturur. Frank (1966)'e göre, gelişme deneyimine sonradan başlayan ülkelerin gelişmiş ülkelerin izlediği yolu aynen izlemesi doğru değildir. Bu ülkelerin kendi temel sorunlarına özgün çözümler üretme gereği bulunmaktadır. Çevre ülkelerin merkez ülkelerle ilişkisinde, merkeze net bir kaynak aktarma mekanizması işlemektedir. Bu bağımlılık ilişkisinden çıkılmadığı sürece, çevredeki her türlü ekonomik gelişme, merkezin yararına olmakta ve merkez ülkeler, çevre ülkelerin ürettikleri net fazlaya bir şekilde el koymanın yolunu bulmaktadır. Örneğin, Prebisch-Singer hipotezine göre, dış ticaret hadleri sürekli çevre ülkeler aleyhine bir seyir izlemektedir. Bu da çevreden merkeze kaynak aktarmanın bir mekanizması olarak tanımlanabilir.

Bu kurama göre, çevre ve merkez ülkeler arasında geçiş olamaz, en azından çevreden merkeze doğru bir hareket olmayacaktır. 1970'lerde bazı ülkelerin sanayileşmeye başlaması ile birlikte Bağımlılık Okuluna yönelik eleştiriler dile getirilmiştir. Ancak, bu eleştiriler şu açıdan temelsizdir. 1970'ler deneyimi Türkiye gibi bazı ülkeleri en fazla yarı-sanayileşmiş bir yarı-çevre ülkesi konumuna getirirken, dünya ekonomisinde gerçekleşen çok hızlı dönüşümlerle, teknolojik gelişmeler, merkez-çevre ekseninde roller ve işlevler yeniden tanımlanmış ve çevrenin merkez olabilme olanağı yine kısıtlanmıştır. Diğer yandan, Güney Kore'nin gelişme başarımı örneği üzerinden yöneltilen eleştiriler için ise, Güney Kore'nin ihracata dayalı büyüme deneyiminin Batı Ülkelerinin gelişme deneyiminden çok farklı olduğunu, Frank (1966)'ın eleştirisi paralelinde, kendine özgü bir kalkınma deneyimi yaşadığını (Amsden, 1989; Wade, 1990) ve merkeze net kaynak aktarımı şeklindeki bağımlılık ilişkilerini kopardığını anımsatmak gerekir. Günümüzde, çok sayıda çevre ülkesinin, sanayileşme deneyimi, küreselleşme eğilimiyle ortaya çıkan üretimin farklı

aşamalarının sınırlar ötesinde gerçekleştirilmesi, başka bir adlandırmayla küresel tedarik zincirinin bir parçası olması, bu ülke ekonomilerini en fazla yarı-çevre konumuna yükseltebilmiştir. Çünkü merkez ülkelerdeki yüksek ücretler, çevre ve iklim konusunda gelişen duyarlılıklar, üretim sürecinin katma değeri yüksek olan tasarım, araştırma-geliştirme, yönetim gibi aşamalarını merkez ülkelerde; çevre kirliliğine yol açabilecek ve ucuz emek gerektiren aşamalarını çevre ülkelerde gerçekleştirilmesi şeklinde bir işbölümünü gerçekleştirmektedir. Buna göre, 1970'lerden itibaren bazı çevre ülkelerin sanayileşme deneyimleri, *Bağımlılık Kuramının* argümanlarını geçersiz kılacak örnekler değildir.

Neo-liberalizm, Küresel Ekonomi, Yeni-Bağımlılık ve Çevre/Yarı-Çevre Ekonomiler

Neo-liberal bir iktisadi ve sosyal düzen 20. yüzyılın son çeyreğini kapsayan dönemde Dünya Ekonomisinin yeniden yapılanması sürecini başlatmış, ABD'de Ronald Reagan, İngiltere'de Margaret Thatcher, Türkiye'de Turgut Özal gibi politik aktörleri bulunan bu akıma göre uygulanan tüm reçeteler piyasalarda kamu sektörünün ağırlığını azaltmak üzere tasarlanmıştır. Ülke ekonomilerinde egemen olan neo-liberal uygulamalar, ülkelerarasındaki ilişkilerde de kendini hissettirmiş ve küreselleşme eğilimi ön plana çıkmıştır. Özellikle dış ticaret önündeki engellerin kaldırılması, küreselleşmenin ilk aşaması olarak, dalga dalga önce merkez, sonra çevre ülkelere yayılmıştır. Dünya Ekonomisine arka planda yön veren IMF, Dünya Bankası gibi bazı uluslararası kuruluşlar, küreselleşme eğiliminin çevre ülkelere tavsiye etmenin ötesine geçerek, kendilerine yardım için başvuran ülkelere bu uygulamaları dayatmışlardır. Özelleştirme, kamunun küçültülmesi, düzenlemelerin ve devletin ekonomiye müdahalesinin azaltılması gibi uygulamalar da, neo-liberal savların ilk dönemlerindeki sıklıkla dile getirilen ve aksi düşünülemez politika seçenekleri olarak sunulmuştur. Türkiye 24 Ocak 1980'de küreselleşme sürecine ilk adımını atarak, aşamalı olarak bu politika tercihlerini yaşama geçirmiştir. Ancak, neo-liberal politikaları en dehşetlisi, 1989 yılında 32 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile yürürlüğe girerek, uluslararası sermayeye tam serbestlik tanıyan ve böylece ödemeler bilançosunun açık veren kalemlerini finanse edeceği düşünülen uygulamadır. Egemen iktisadi kuram çerçevesinde tümüyle iyi niyetli olarak görülebilecek olan bu serbesti, finans hesabı açık veren ülkelere akan ve dolayısıyla açıkları kapatan ve hem kaynak ülke ekonomisine, hem de hedef ülke ekonomisine yarar sağlayan bir mekanizma olarak kabul ettirilmektedir. Kaynak ülke ekonomisinde bulunan finansal sermaye, elde edemeyeceği kadar yüksek bir getiriye elde etmekte, hedef ülke ise, hem açıklarını kapatarak finansman ihtiyacı giderilmekte; hem de yatırımlarını sürdürebilmektedir. Böylece büyüme sürecini biraz daha devam ettirebilmektedir.

Elbette, gözleendiği ve hissedildiği gibi uygulamada işler pek öngöröldüğü gibi gitmemiştir. Ekonomiler küreselleşip neo-liberal politikaları giderek artan biçimde uygulamaya başlayınca, Dünya Ekonomisinin bütünleşme derecesi artarak, bir zamanlar daha bağımsız olan ekonomilerin birbirine olan bağımlılıkları da giderek artmıştır. Yukarıda değinilen, 2009 krizi sonrası uluslararası sermayenin çevre ölkelere yönelme sürecinin sona ermesi ile yaşanan olumsuzlukları bu bağımlılık çerçevesinde değerlendirebiliriz. O nedenle, bundan yaklaşık 10 sene önce adını bile bilmediğimiz Amerikan Merkez Bankası (FED) Başkanının kim olduğunu, ne zaman seçileceğini biliyor hale gelmemiz, daha önemlisi bu kişinin ağzından çıkan her sözcüğün dikkatle tartılıp yorumlanmaya çalışılması da, son dönemde hiç de yadırganmamaya başlandı. Bağımsız bir öлке ekonomisi olmaktan hızla çıkmamızın önemli bir göstergesi, FED Yönetim Kurulunun karar almak üzere toplanması, toplantı günün çok öncesinde sadece, ekonomi haberlerini değil, tüm gündemi meşgul eden bir haber olmasıdır. Bu tür bir bütünleşme, bağımlılığı karşılıklı olarak değil, tek yönlü olarak arttırmaktadır. Çünkü Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankasının Para Kurulu toplantısından, Türkiye dışında hiçbir ölkede haber olmamaktadır.

1960'ların Bağımlılık Okulu, dış ticareti çevreden merkeze bir kaynak aktarım mekanizması olarak tanımlarken, neo-liberal dönemde önündeki engelleri kaldırılan dış ticaret bu işlevini güçlendirmiştir. Ama bundan daha da önemlisi, spekülâtif sermaye akımlarına bağımlılık şeklinde tezahür eden yeni bir bağımlılık kanalı da ortaya çıkmıştır. Yeni bir bağımlılık kanalı olarak sermaye akımlarına olan bağılılığı kesmek için "açıklarınızı kapatırsanız, bağımlılığınız ortadan kalkar" şeklinde ileri sürölebilecek bir öneri de çok yüzeysel bir öneridir. Bu öneri, çevre ölkeler "yapısal reformları" gerçekleştirmezse, yani ödevinizi yapmazsa, yabancı finansal sermayeye bağımlı kalır, böylece krizleri yaşamaya devam eder şeklinde bir çözümlenmeye dayanır. Acaba, küresel bir ekonomik düzende, merkeze finansal akımlar kanalıyla da bağılı olan çevre ekonomilerinin bu yapısal reformları gerçekleştirme olanağı bulunmakta mıdır?

Bu soruya verilecek yanıt yazık ki olumsuzdur. Özellikle, Türkiye Ekonomisi örneğinde, küresel bağımlılık ilişkileri çerçevesinde yapısal reformları gerçekleştirmek ve açıkları azaltmak bir yana, bu açıkların sürekli artması eğiliminin ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Çünkü kendisine en yüksek getiriyi arayan yabancı finansal sermaye akımları, bir öлке ekonomisine girdiğinde yerli para yabancı paralar karşısında değer kazanmakta, bir revalüasyon sürecine girmektedir. Döviz kurunda aşağı yönlü bu hareket, genellikle kur düzeyini olması gerektiğinden çok daha aşağılara çekmektedir. Bir öлке parasının değer kazanmasının kötü olmadığı şekilde eleştiriler gelebilir. Bu eleştiri, merkez ölkesi olmaya özenen bir çevre ölkesinin parasının merkez ölkelerde

benzer düzeylere gelmesinin olumsuz olamayacağını, güçlü paranın bir refah ve zenginlik göstergesi olduğunu ileri sürer. Elbette, güçlü bir para yüksek bir satın alma gücünü gösterir. Ancak, bu yüksek satın alma gücü, ekonomik bir güçlenmeye, üretim, verimlilik ve ihracat artışına dayanmamakta, başkasından ödünç alınan bir paraya dayanmaktadır. Yani başkasının parasıyla yanıltıcı bir zenginlik yaşanmaktadır.

Dolayısıyla, finansal akımların döviz kurlarında bir yanlış fiyatlamaya neden olduğunu saptayalım. Yanlış fiyatlanan bu döviz kuru, bir ülke ekonomisinin küresel ekonomik düzen ile bağlarını ve bu düzendeki rolünü belirleyen en temel değişkendir. Üretim, verimlilik artışı, ihracat vb. süreçlere dayanarak bir zenginleşme şeklinde gelişmenin gerçekleştirilebilmesi için en kritik değişkeni yanlış düzeyde belirleyince, bir ekonomide bu kavramların önemi ikinci plana itilmektedir. Rekabet gücünü gözetmeyen bir döviz kuru, ihracatı özendirmek yerine, ithalatı özendirmekte, yurtiçi üretimi azaltmaktadır. Uzun yıllara dayanan böyle bir süreç yurtiçi üretimi geçici olarak azaltmanın ötesine geçerek, fabrikaların kapanmasına, bazı sektörlerin çökmesine neden olmaktadır. Uzakdoğu rekabetinin yanı sıra, rekabet gücünü gözetmeyen döviz kuru dikkate alınınca, tekstil sektörünün son 20 yıllık gerilemesini anlamak daha kolaylaşmaktadır. Yurtiçinde üretmek yerine, ithal etmek daha rasyonel bir ekonomik seçenek olarak ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle, Türkiye ara malı üretiminde özellikle son dönemde çok ciddi bir gerileme yaşamıştır. Üretimi arttırmak için ara malı ithal etmek zorunluluğu ve ekonomik büyüme sürecinin ara malı ithalatına bağımlı hale gelmesi gözlenmiştir. Böylece ekonomide katma değer üretim süreci sınırlı hale gelmektedir. Bu süreç, büyüme süreci hızlandığında, yüksek ithalat ve dolayısıyla dış ticaret açığına neden olmakta, bu açıkların finanse edilebilmesi için ise yabancı finansal sermaye ihtiyacını ortaya çıkarmaktadır.

Yüksek oranlarda ekonomik büyüme süreci, bu nedenlerle, düşük katma değer, üretim ve ihracatın ithalatı karşılama oranı gibi göstergeler bir yoksullaşmaya işaret etmektedir. Aslında yoksullaşan bir ekonomi, yüksek büyüme hızı ve revalüe edilmiş bir yerli para ile kendisinin zenginleştiği yanılgısına kapılarak, ekonomik tercihlerini belirlerken doğru bir pusulaya sahip olamamaktadır. Böylece, daha fazla harcama, daha fazla ithalat nedeniyle yurtdışından sürekli borçlanılmaktadır. Tüketim artışı nedeniyle, Türkiye’de yurtiçi tasarruf oranlarının %13'lere kadar gerileyerek, sermaye birikimi ve dolayısıyla sürdürülebilir bir büyüme için gereken dinamiği ortadan kaldırmıştır. Başarısına imrenilen Çin'in yurtiçi tasarruf oranının % 45'ler düzeyinde olduğunu belirtmek gerekir. Türkiye Ekonomisinin toplam dış borç stokunda aslan payına sahip olan özel sektör kuruluşlarının birikmiş borcu bu çerçevede anlaşılabilir. Bu kadar borç biriktirmiş

bir özel sektörün yeni ara malı ithalatı yaparak, üretimine devam edebilmesi, ancak yeni finansal akımlara bağlı olmaktadır. Açıkça anlaşılacağı gibi, bu son derece kırılğan bir ekonomik yapıdır. Büyüme süreci ile birlikte, ekonomi ve özel sektör firmaları daha fazla açık verip kırılğanlaştıkça, açıkların finanse edilme maliyeti olarak faizin ve ülkenin risk priminin artması yönünde eğilim ortaya çıkmaktadır. Bu elbette sürdürülemez sağlıksız bir ekonomik yapının sürdürülmesi çabasıdır.

Şu halde, yukarıdaki soruya yanıt vermeye çalışalım: böylesi kırılğan bir ekonomik yapıda “yapısal reformlar” yapılarak, ister kamu, ister özel sektöre ait olsun, açıklar azaltılabilir mi? Bu yapıda açıkların azaltılabilmesinin koşulu, büyüme sürecinin yavaşlatılması haline gelmiştir. Hatta Türkiye ekonomisi sıfır hızla büyüse bile cari açığın negatif olacağı yönünde tahminler bulunmaktadır. Son dönemde dış ticaret açığının azalması bu çerçevede anlaşılabilir. Aksi takdirde, bu ekonomide düşük de olsa istikrarlı bir şekilde büyüyen bir ekonomik süreçte açıkları azaltma güdüsü bulunmamaktadır. Çünkü bu kırılğan yapının kendisi açık üreten bir yapıdır. Açık veren bir ülkenin açığını finanse etmek gibi görünürde onaylanabilir bir işlevi bulunan kısa vadeli sermaye girişlerinin, girdiği ekonomide üretim, katma değer, net ihracat faaliyetlerini uyararak, bu ülkenin borcunu geri ödeme kapasitesi arttırması ve açıklarını ve borcunu kapatmaya yöneltmesi beklenir. Ancak, işleyiş bunun tam tersi yönünde olmakta, bu girişler bir ekonomiyi küresel düzene bağlayan ve rekabet gücünü gözetmeyen bir döviz kuru nedeniyle, açıkları kapatmak yerine, bunları daha da derinleştiren kırılğan bir ekonomik yapı üretmekte, bu açıkların azaltılması için gerekli “reformların” yapılmasının önündeki güdüleri kaldırmaktadır. Çünkü iktisadi aktörler açıkları finanse edildiğinde, bir süre bu sağlıksız ve kırılğan yapıyı göz ardı ederek ve kısa vadeli düşünerek, yüksek olduğu sanılan ama net olarak düşük olan getirileri elde etmeye devam etmektedir.

Diğer yandan, düşük düzeyde bir döviz kuru/aşırı değerli yerli para birimi, Dünya Ekonomisinin küreselleşme dönemine denk gelen son 20-30 yıllık dönemde yaşadığı dönüşüm ile uyumlu olmak açısından da dayatılmaktadır. İşgücü maliyetlerinin yanı sıra, çevre ve iklim ile ilgili artan duyarlılıklar nedeniyle, çevre/yarı-çevre ülke ekonomilerine küresel ekonomik düzende dünya ekonomisinin fabrikası olmak rolünün biçilmiş olduğuna değinmişim. Üretim sürecinin dünyanın çok farklı yerlerinde gerçekleştirilmesi ile karakterize edilen küresel üretim biçimi *Küresel Tedarik Zinciri* olarak adlandırılıyor. Çevre/yarı-çevre ekonomilerinin önüne konan başarı hedefi de, bu zincirlerin bir parçası olabilmek olarak tanımlanıyor. Büyümek ve gelişmek isteyen ekonomilerin havucu küresel tedarik zincirlerinin bir parçası olabilmek, sopası da büyüme ve yoksul kalmak oluyor. Çokuluslu firmaların tedarikçisi olabilmek olarak

anlaşılabilir bu rolü üstlenip üretim yapmak ve yurtdışına satmak için, bu zincirde yer alan başka bir parçanın ürünlerini alıp işlemek gerekiyor. Ancak, bu küresel zincirde yer alabilmenin ekonomik açıdan uygun olabilmesi için ithal edilecek girdilerin düşük maliyetli olması gerekiyor. Bu düşük maliyeti sağlayan ya da buna destek olan etmen ise aşırı değerli yerli para birimi oluyor. Böylece küresel tedarik zincirlerinin bir parçası olabilmek kolaylaşıyor. Bu durum, dış ticaret dengesinde ithalatın ihracattan sürekli daha fazla olması olgusunun nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. Aşırı değerli yerli paranın olmazsa olmaz koşulu ise, gereğinden fazla spekülasyon sermaye girişleri oluyor. Dolayısıyla, küresel ekonomik düzende edinilecek rol ve işgal edilen konum için kabul edilmesi gereken ön koşullar birbiriyle uyumlu olacak şekilde çevre ülkelere dayatılıyor. Bunun sonucunda bağımlılık çevre ekonomilerin kaçınılmaz bir sonu oluyor.

Sonuç ve Tartışma

Bir çevre/yarı-çevre ülke ekonomisi olarak Türkiye Ekonomisinin ithalata bağımlı üretim ve ihracat yapısının nedeni spekülasyon sermaye akımlarıdır. Bu yapıda üretimi arttırmak ve ihracat yapabilmek için, ara malı ithalatına bağımlılık söz konusudur. Ara malı ithalatına bağımlılık da, Türk Lirasının yabancı paralar karşısında aşırı değerli olması nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Yerli para birimini aşırı değerlendiren etmen de sermaye akımlarıdır. Sermaye akımları, palyatif bir çözüm olarak ekonominin tedavi edilmesi gereken hastalıklarının üstünü örtmekte, alınması gereken önlemlerin aciliyetini gizlemekte, daha önemlisi ekonomide kilit öneme sahip değişkenleri olması gereken düzeyinden saptırarak, yurtiçi üretimi zayıflatarak derin bağımlılıklar yaratmaktadır. Bu süreçte, uluslararası rekabet gücü tarafından biçimlendirilmesi gereken kaynak tahsisi ve üretim yapısı ve sürdürülebilir bir ekonomik büyüme çerçevesinden uzaklaşmaktadır. Bu sağlıksız yapı ve artan kırılabilirlik nedeniyle, kolaylıkla ekonomik krizlere açık hale gelmektedir.

Finansman açığı veren bir çevre/yarı çevre ekonomisinin açıklarının kapatılması ilk bakışta ideal bir durum olarak algılansa da, spekülasyon sermayenin amacının bu olmadığını, sonsuz bir kâr güdüsü bulunduğunu biliyoruz. Bu nedenle, Türkiye Ekonomisinin açıklarının çok üzerinde giriş yapan ve bu açıkların daha da artmasına neden olan bir işleyişten söz etmek gerekir. Bunun göstergelerinden biri, çok önceleri bir bankadan kredi alabilmek için binbir zorlukla karşılaşan sıradan biri, son 10-20 yıldır, bankaların kendisine kredi verebilmek için birbirleriyle rekabet ettiğine tanık oluyor. Bu ülkeye gelen spekülasyon sermayenin ekonomide bir dağıtım kanalı olarak bankaların verilmemesi gereken kredileri vermesine neden olduğuna, üretken yatırımlar yerine, daha çok tüketimi

pompaladığına, üretken herhangi bir yatırım projesi bulunmayan firmalara gereğinden fazla verildiğinde, sağlıksız yatırım kararları verildiğine işaret ediyor. Bu noktada dış ticarete çok sınırlı biçimde konu olan ve döviz getirisi yok denecek kadar az olan inşaat yatırımlarını anmadan geçmek olmaz. Arz fazlalığı bulunduğu uzunca bir süredir tahmin edilen, ancak maliyetler nedeniyle fiyatları düşmeyen inşaat sektörüne yatırımların pompalanmaya devam edilmesi akılcı olmayan ekonomik kararların iyi bir örneğidir. Kısacası, tüm aktörlerin sağlıklı karar alma süreçlerini bozarak, açıkların daha artmasına neden oluyor. Bu nedenlerle, finansman açığının kapatılması gibi önemsenmesi gereken bir rolden çok daha farklı olarak, bu açıkları gereğinden fazla kapatan finansal sermaye akımları; ekonomik kriz yaşaması gereken bir ekonomide, krizlerin bir süre daha ertelenmesine neden oluyor. Bu arada bu ekonominin hızla büyüme sürecine girmesini de sağlayan bu akımlar, hasta olan bir ekonomiyi sağlıklı gibi göstermek gibi rolü ile anılmalıdır.

Dikkat edilirse, burada hem hızlı bir büyüme süreci, hem zayıflayan yurtiçi üretim kavramları aynı yazıda geçmektedir. Bu benim içine düştüğüm bir çelişki ya da yaptığım bir hata değildir. Zayıflayan yurtiçi üretim ile üretim deseni anlatılmak istenmektedir. Rekabet gücüne göre belirlenmeyen döviz kurları nedeniyle rekabet edemeyen firmaların zayıflaması ya da yok olması ile üretim deseni güçlenmemekte, zayıflamakta ve ithalat bağımlılığımız artmaktadır. Kalan firmaların artan talep karşısında üretimini arttırması ile hızlı bir büyüme sürecine girilmekte, bu büyüme sürecine de artan ithalat bağımlılığı yüksek dış ticaret dengesizliği ile cari açıklar eşlik etmektedir.

Neo-liberal politikaların başarısızlığı ve bu politikaların tasarımında beklenenden farklı sonuçlar doğurması olgusuna işaret etmek için Türkiye ekonomisi bir laboratuvar deneyi olarak sunulabilir. 1980 sonrası izlediği neo-liberal politikalar demetinde yer alan, özelleştirmeler, kamunun ekonomideki ağırlığının ve kamu müdahalelerinin azaltılması gibi politikalar “ortak malların trajedisi” (“*tragedy of commons*”) olarak bilinen sorunla karşılaşmamak üzerine inşa edilmişti. Bilindiği gibi, İngiltere’de ortak meralarda koyun otlatmanın marjinal faydası kişilerde toplanırken, marjinal maliyeti tüm toplum tarafından paylaşılıyordu. Gereğinden fazla otlatma sonucu toplumsal maliyetin marjinal faydadan her zaman fazla olması olgusu, çitleme hareketiyle özel mülkiyetin doğması sürecine yol açmıştır. 1980 sonrasında liberal bir ruhla ortak mülkiyetin ve kamunun ağırlığının azaltılması politikaları sonunda geldiğimiz noktada, yaşamakta olduğumuz krizde kamu borçlarının değil, özel sektör borçlarının asıl sorumlu olduğu gerçeği, bu politikaların sorgulanması için yeterlidir. “Hata yapan bedelini öder” ya da “her koyun kendi bacağından asılır” öğretisi, marjinal fayda ve maliyet aynı aktörlere de gitse, yanlış kararların toplumsal

maliyetlere dönüşmesinin kaçınılmaz olması nedeniyle çökmüştür. Miyopik biçimde ve sorumsuzca biriktirdikleri borçları nedeniyle iflas eden ve bundan sonra edecek olan firmalar, bu maliyetlerle yalnızca kendilerini karşılaşmayacak, Türkiye ekonomisine de büyük maliyetler getirecektir.

Son olarak, bölüşüm ilişkileri üzerindeki yansımaları ilişkin bir iki saptamaya yer verelim. Spekülatif sermaye akımlarının serbestliği, geleneksel ücret-kâr çekişmesinin yeniden yorumlanması gerektiğine işaret etmektedir. Bu çekişmenin taraflarından biri olan sermayenin kendi içinde yeni bir çekişme yaşamaya başladığını, bu çekişmenin üretken sermaye ile spekülatif sermaye arasında olduğunu görmezden gelemeyiz. Dolayısıyla, çekişmenin tarafları artık, emek-sermaye değil; emek, üretken sermaye ve spekülatif sermayedir. Geleneksel taraf sınıflamasında, sermaye emeğin artığına el koyarken, yeni çekişme biçiminde bu el koyma devam etmekle birlikte, daha önemli bir artık transferi gerçekleşmektedir. Bu da spekülatif sermayenin hem üretken sermayenin, hem de emeğin artığına el koyma sürecidir. Üretken sermayenin artığına el konması, geleneksel emek-üretken sermaye çelişmesini daha çetin hale getirmektedir. Kısaca, bu sürecin en fazla kaybedeni emektir. O halde, emeğin mücadele önceliği spekülatif sermayeye karşı olursa, ücret-kâr çekişmesinde emek mücadelesi daha elverişli koşullarda sürdürülebilir.

Sonnot

¹ Eleştiri ve önerileri için Mustafa Pirili'ye teşekkür ederim. Olası yanlışlıkların sorumluluğu bana aittir.

Kaynakça

Amin S (1974). Accumulation and Development: A Theoretical Model. *Review of African Political Economy*, 1(1), 9-26.

Amsden A (1989). *Asia's Next Giant: South Korea and Late Industrialization*. New York: Oxford University Press.

Bakış O (2018). Yeni GSYH Serilerinin Getirdiği Farklılıklar ve Sorunlar. *Marmara İktisat Dergisi*, 2(1), 15-42.

Boratav K (2017). Büyüme Göstergelerinde Kargaşa: Durgunlaşma mı? Dinamizm mi? *Sol*, 22 Eylül.

Boratav K (2018). Kriz Üzerine Soru ve Yanıtlar. *İktisat ve Toplum*, Eylül.

Prebisch R (1950). *The Economic Development of Latin America and its Principal Problems*, United Nations Department of Economic Affairs, New York.

Prebisch R (1981). The Latin American Periphery in the Global System of Capitalism. *CEPAL Review*. 143-150.

Singer H W (1950). The Distribution of Gains Between Investing and Borrowing Countries. *American Economic Review, Papers and Proceedings*, 40(2), 473-85.

Singer H W (1953). Obstacles to Economic Development. *Social Research*, 20(1), 19-31.

TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) (2018). Sanayi Üretim Endeksi 2018. Ankara:TÜİK

Wade R (1990). *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization*. Princeton: Princeton University Press.